

Gesprek met lichtontwerper Minna Tiikkainen

Ruimte en licht worden gelijkwaardig

Katinka Marac

In oktober van het vorig jaar ging in theaterwerkplaats Gasthuis in Amsterdam Fade Out in première, een voorstelling die begint waar andere voorstellingen eindigen. Regisseur David Weber-Krebs definieert zichzelf als een maker van eindes. Zijn werk is sterk beïnvloed door het minimalisme en het sublieme: een verhevigde ervaring in het hier en nu waarbij tegelijk een verbinding wordt ervaren met iets buiten jezelf. Voor Fade Out werkte hij voor intensief samen met de Finse lichtontwerper Minna Tiikkainen. Sinds zij zich vier jaar geleden in Nederland vestigde maakte Tiikkainen lichtontwerpen voor choreografen in het experimentele moderne dans-circuit, zoals Nicole Beutler, Keren Levi en Michael Jahoda. Katinka Marac vroeg haar naar haar werkwijze.

Fade Out is geen voorstelling waarbij je eens lekker onderuit zakt. De voorstelling zet je zintuigen op scherp en keert tegelijkertijd de aandacht naar binnen. Bij binnenkomst zien we op het podium een man en een vrouw staan. Zij hebben hun rug naar ons toegekeerd en staren naar iets dat zich voor hun voeten bevindt. Een flauw inkomend tegenlicht toont de spelers in silhouet in een inktzwarte ruimte. Een man betreedt het toneel en vertelt wat er voor dit moment plaats heeft gevonden. De twee mensen zijn al een tijd geleden op deze plaats gearriveerd en er volgt een opsomming van de handelingen die zij hebben verricht, zoals lopen, zoeken, observeren, waarbij aan iedere handeling gaandeweg meer betekenis wordt toegekend. Na de tekst: ‘The door opened, they were in action, and here we are now’, verlaat hij het toneel en continueren de spelers de beschreven handelingen al lopend door de ruimte. Het licht verandert in een felle totaalstand en toont ieder detail van de theaterruimte. Er is geen decor. Als ik omhoog kijk om te zien wat die lichtinvasie veroorzaakt, zie ik een zeer ordentelijk ogend lichtplafond waarin meerdere plannen front, top, publiekslicht en een enkele special hangen. Gaandeweg de voorstelling dimt het licht. Het wordt donkerder en ik kan me steeds slechter oriënteren. De ruimte lijkt voortdurend te veranderen en roept andere betekenissen op. Langzaam verdwijnen de achter- en zijwanden; vanuit de hoeken van het gebouw dringt zich een zwart op dat de spelers bedreigt. Het beeld wordt grijzer en telkens als de spelers uit het licht stappen verdwijnen ze in het zwarte niets. Geluiden worden steeds belangrijker. Plots lijkt de vloer te zweven; de ruimte wordt transparant en schijnt ontelbare ruimten achter zich te huisvesten. Geleidelijk neemt een gevoel van ontspanning de eerdere dreiging weg en laat ik me meevoeren naar het donker tijdens de slot-fade-out.

Minna, kun je vertellen hoe jullie aan Fade Out hebben gewerkt?

David benaderde me met het idee om een voorstelling te maken over een fade-out. We wilden op het snijvlak van licht en donker werken. Een einde dat normaal tien à twintig seconden in beslag neemt rekken we uit tot de duur van een voorstelling. De eerste week hebben we in een studio in Berlijn met de dramaturg en een van de performers geobserveerd wat er allemaal gebeurt tijdens een vijftig minuten durende fade-out. We hebben echt ontelbare fade-outs uitgetoetst; lineair, met verschillende stappen en verschillend tijdsverloop. Onze dramaturg probeerde ondertussen uit wat je allemaal in een fade-out kunt doen.

Een fade out heeft miljoenen betekenissen. De eerste beslissingen die we moesten nemen waren: wát faden we uit, wat heeft er voor het einde plaatsgevonden en welke betekenis heeft de ruimte? In deze fase waren we nog helemaal niet bezig met handelingen van de performers. Vervolgens konden we tot de première in Amsterdam in een studio repeteren waar een lichtinstallatie aanwezig was. Een zeer ongebruikelijke situatie, die een heel nieuw werkproces creëerde en waardoor ik een grotere rol kreeg toebedeeld dan gebruikelijk. We werkten zonder script. Opzet was dat de voorstellingsdramaturgie het licht zou volgen - maar ook bij het maken van een lichtontwerp heb je een script nodig. Normaal spelen performers de hoofdrol in een voorstelling, maar hier vervult het licht die rol. We gingen uit van een donkere ruimte met een zwarte vloer. De performers kregen de taak als gids op te treden voor het licht. Hun belangrijkste handeling is lopen door de ruimte en het zichtbaar maken van het licht.

Fade Out speelt met verschillende bewustzijnsstadia. David wilde een totaalbelichting die de theatteruimte toont; het was niet de bedoeling om afbeeldingen in de ruimte te creëren. De ruimte moest subliem zijn en het licht romantisch. Visueel uitgangspunt waren de schilderijen van Caspar David Friedrich, een Duitse schilder uit de romantiek. Zijn landschappen zijn oneindige ruimtes, gezien vanuit het perspectief van nietig ogende mensen. Het aanschouwen van de natuur veroorzaakt een verheffende ervaring maar boezemt ook ontzag in. Friedrich plaatst in zijn schilderijen altijd een lichtbron zoals de zon en dat principe hebben we voor het beginbeeld overgenomen.

Hoe werken de spelers en het licht samen in het creëren van ruimtelijke ervaringen?

Het is heel belangrijk dat de spelers de ruimte en het licht ervaren. Na de eerste totaalstand, die de ruimte open breekt, fade ik langzaam de topbelichting met parblazers uit. Dit veroorzaakt een tikkend geluid en creëert een zekere spanning in de ruimte. De spelers moeten naar dat geluid luisteren. Het is de lichtcue die de eigenlijke fade-out start, het begin van hun reis naar de duisternis. In het begin van de voorstelling ligt de focus op de spelers maar vanaf hier worden spelers, ruimte en licht steeds meer gelijkwaardig. Langzaam verdwijnt de concrete ruimte en worden de spelers verenigd met de ruimte. De kleuren veranderen om dan helemaal te verdwijnen. Het beeld wordt modderig, doordat de contrasten verdwijnen.

Als de ruimte donkerder wordt maken de spelers het licht zichtbaar door er telkens in te verschijnen en verdwijnen. De zintuigen gehoor en zicht strijden dan steeds meer om de dominantie. Op het einde lijkt er een zwevende situatie te ontstaan, de vloer lijkt te gloeien en de spelers verdwijnen in de ruimte. Als ze daarna weer verschijnen neem je alleen hun huid waar die in het donker oplicht.

In de laatste fase van de fade-out lossen spelers en publiek in het donker op. Ik werk dan

met lichtpercentages van 8 procent en 10 procent en tussen de verschillende lichtstappen zit vaak nog maar 2 procent intensiteit verschil. Je beleeft op het einde allerlei flashbacks en nabeelden. De ervaringen worden meer opgeroepen door de timing dan door het dimmen.

Is Fade Out een moeilijke voorstelling om mee te reizen?

Duisternis is erg belangrijk en de voorstelling werkt alleen als we het licht in de zaal kunnen controleren. We proberen, met inachtneming van de geldende veiligheidsmaatregelen, te vermijden dat de aanwezige nooduitgangverlichting te veel op het toneel straalt.

Het blijft een experiment en we kunnen niet garanderen dat we telkens dezelfde voorstelling neerzetten. De ruimte verandert mijn licht. We hebben net in Theater Kikker in Utrecht gespeeld, waar ze houten wanden hebben die veel licht reflecteren. Daar zweefde de vloer niet en loste de ruimte niet op. Maar er gebeurden andere dingen. In het openingsbeeld reflecteerden de spelers licht de ruimte in en bewoog de hele ruimte mee. Ik werk heel precies. In deze voorstelling is het belangrijk dat alle barndoors recht hangen, dat begrijpen de technici wel. Het lichtplafond is een belangrijk onderdeel van de ruimte, het bepaalt mede hoe de toeschouwer de ruimte ervaart. Als het daar een chaos is, dan voel je dat. Dat heb ik van een leraar geleerd. Eerlijk gezegd vond ik het toen nogal overdreven, maar daar kom ik nu op terug. Ruimte neem je niet alleen visueel waar, je ervaart hem ook. Harmonie is voor mij erg belangrijk. Ik heb eerst een opleiding beeldende kunst gedaan, voordat ik lichtontwerp ging studeren aan de theateracademie. Met licht creëer je, naast zichtbaarheid, focus in het beeld waarmee je het publiek leidt, maar om te kunnen leiden moet je begrijpen hoe compositie en harmonie werken. Mijn stijl verschilt van maker tot maker. Voor David en Nicole Beutler werk ik heel minimalistisch. Ik houd erg van duidelijke keuzes en oplossingen. Hoe minder elementen, hoe beter.

Meer informatie over het werk van Minna Tiikkainen is te vinden op www.zonk.net/mt. Voor informatie over de afdeling lichtontwerp van de theateracademie in Tampere waar Minna Tiikkainen haar opleiding heeft genoten zie www.valo.teak.fi. Zie voor speeldata van Fade Out www.associationlisa.com.

Gesprek met Katinka Marac in Zichtlijnen.nl - January 2007